

Алфьорова З.І.

доктор мистецтвознавства,
декан фак.-ту кіно-, телемистецтва, ХДАК,
професор кафедри ТІМ, ХДАДМ

УКРАЇНЦІ: АНТРОПОЛОГІЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ В СУЧАСНОМУ ВІЗУАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

Анотація. В статті аналізуються антропологічні репрезентації українців в сучасному візуальному мистецтві.

Ключові слова: сучасне візуальне мистецтво, Україна, українці, антропологічні репрезентації.

Анотація. Алфєрова З.И. Украинцы: антропологические репрезентации в современном визуальном искусстве. В статье анализируются антропологические репрезентации украинцев в современном визуальном искусстве.

Ключевые слова: современном визуальном искусстве, Украина, украинцы, антропологические репрезентации.

Annotation. Aferova Z.I. Ukrainians: anthropological representations in a modern visual art. This article is analyzed modern visual art anthropological representations of Ukrainians.

Key words: modern visual art, Ukraine, Ukrainians, anthropological representations.

Постановка проблеми. Сучасну візуальну антропологію спеціалісти називають «пасткою часу» [1;2], оскільки вона має на меті створювати об'єктивні документи для наукового аналізу сучасності. Поява чисельних фестивалів візуальної антропології (насамперед, в країнах Європи та Росії) тому підтвердження [2;13]. При цьому доволі дискусійним є питання, а чи можуть твори мистецтва, які мають документальну основу (документальна фотографія та кінематограф, наприклад) виступати об'єктом антропологічного аналізу? Іншим питанням, навколо якого точаться наукові дискусії, є питання щодо можливості антропологічних репрезентації в сучасному візуальному мистецтві, оскільки багато-хто з візуальних антропологів виявляє цікавість лише до так званого «етнографічного» візуального масиву [13].

Актуальність дослідження. Осмислення творів новітнього візуального мистецтва як матеріалу для антропологічних репрезентацій українців є, на нашу думку, нагальною мистецтвознавчою проблемою. Прагнення створити образ сучасного українця в мистецтві повинно спиратись на ґрунтовність та певну об'єктивність вивчення його життя, антропологічних засад. Принциповою при цьому є орієнтація на віддзеркалення стану певного етнокультурного суспільства в певний історичний період. В нашому випадку — віддзеркалення стану певного українського суспільства в період сучасності.

Тому *актуальність* дослідження зумовлена наявністю певних протиріч та необхідністю їх розв'язання:

- об'єктивною необхідністю продовження процесу націєтворення та відсутністю уваги до певного візуального масиву антропологічних репрезентацій українців в сучасному мистецтві;
- об'єктивною необхідністю зберігання творів сучасного візуального мистецтва як матеріалів антропологічних репрезентацій українців та швидкоплинністю існування цих творів в часі і просторі;
- об'єктивною необхідністю художнього віддзеркалення життя сучасного українського суспільства як творення культурно-мистецького спадку для прийдешніх поколінь та відсутністю суб'єктивних чинників для такого культурно-мистецького спадку;
- об'єктивною необхідністю наукової рефлексії щодо сучасного стану нації та певними лакунами в мистецтвознавчому дискурсі щодо антропологічних репрезентацій українців в сучасному візуальному мистецтві.

Зв'язок авторського доробку із важливими науковими і практичними завданнями. Аналіз зазначеної науково-практичної проблеми було розпочато в авторському докторському дисертаційному дослідженні «Візуальне мистецтво кінця XX — XXI століття» (2008), та ряді статей автора [3-7].

Аналізуючи дослідження і публікації, слід зазначити, що у вітчизняному мистецтвознавстві у працях В. Бурлаки, Г. Вишеславського, М. Протас, В. Сидоренка, Г. Склярєнко, О. Соловійова та О. Чепелик роз-

Надійшла до редакції 19.11.2012

почали з'являтися визначення «візуальні мистецтва» або «візуальне мистецтво» і ці праці зверталися до арт-практики українських митців [10;12;15]. При цьому, описуючи конкретні арт-акції або творчість окремих українських художників, автори цих публікацій не акцентували своєї уваги на антропологічних репрезентаціях українців в сучасному візуальному мистецтві як теоретичній проблемі. Відсутність такої наукової рефлексії зовсім не зменшує наукову цінність зазначених робіт. Навпроти, за останні роки співробітники Інституту проблем сучасного мистецтва в м. Києві, на чолі з його директором В.Сидоренком зробили чималий внесок в розробку відповідної проблематики в українському мистецтвознавстві.

Новизна дослідження. обумовлена комплексним теоретичним узагальненням антропологічних репрезентацій українців в сучасному візуальному мистецтві.

Мета статті — дослідити антропологічні параметри репрезентацій українців в сучасному візуальному мистецтві.

Постановка завдань: 1) проаналізувати соціокультурні змісти сучасної «української проектності»; 2) виявити типологію репрезентацій українців і України в сучасному візуальному мистецтві; 3) дослідити впливи на характер антропологічних репрезентацій українців в сучасному візуальному мистецтві.

Викладення основного матеріалу. На зламі ХХ-ХХІ ст. відбуваються суттєві трансформаційні процеси етногенезу українців, викликані як цивілізаційними змінами, так і змінами державотворенням. На цьому тлі відбуваються активні пошуки художньо-мистецьких форм репрезентацій цих трансформацій.

Культурно-антропологічні виміри існування українського етносу (формування української народності) спиралися і спираються на характерні риси української ментальності: *чуттєвість, мрійливість, гедоністичність, любов та повагу до природи, релігійність*. Ментальність задає рамковий формат сприйняття народом світу і визначає спосіб людських дій. Зміст ментальності задається певними ustalеними нормами, архетипами народної культури та соціопсихологічною налаштованістю народу. Змістовна основа української народної ментальності детермінована синкретизмом побутового мислення, розвинених форм народної свідомості і несвідомого в колективній, частково індивідуальній психіці людини. Безумовно, українська народна ментальність не є гомогенним явищем, поряд із настановами і архетипікою, властивими для усіх представників етносу в певний часовий період, існують їх просторові і часові варіації. Їх прояв більшою мірою є характерним в мінливі історичні періоди, коли об'єктивні і суб'єктивні чинники збільшують свій вплив на існування етносу.

До об'єктивних чинників, що суттєво вплинули на українську ментальність, можна віднести становлення капіталістичних відносин, які активізували в середині ХІХ ст. процеси націєтворення. Українське суспільство, яке вступило в модерну історичну фазу розвитку, підлягало і підлягає інтенсивному західному

культурному впливу і природно, що у нашому суспільстві спостерігались та спостерігаються риси індивідуалізму та раціоналізму.

Репрезентуючи ці давні процеси в сучасному візуальному мистецтві, митці формують певну іронічну дистанцію, яке відокремлює сучасних українців від подій модерного етногенезу. Сергій Братков, який живе і працює у Москві, знаходить задоволення в любо-страсних уривках романів Миколи Гоголя. Так, у кольоровому фото «Zatoka» (2009), представленому у Москві в Regina Gallery, він репрезентує Україну у вигляді «чуттєвої тітки», яка мрійливо загоряє на пляжі, не хвилюючись відносно того, як вона виглядає в очах оточуючого її світу [11]. Така репрезентація різко відрізняється від класичних художніх образів українських жінок та й України в цілому.

Втрата первинної ментальної цілісності стає ознакою сучасної української культурної антропології. Візуальні репрезентації минулого: українська іконографія ХVІ-ХVІІІ ст., парсунний портрет ХVІІ-ХVІІІ ст., реалістичний та імпресіоністичний живопис ХІХ ст. на сьогодні доповнилися візуальними репрезентаціями українського актуального мистецтва.

Розширення меж візуальної репрезентації за рахунок уведення до художньої формотворчості інсталяцій, перформансів, медіа тощо, дозволило концептуалізувати репрезентацію культурної антропології сучасних українців. Риси співставлення антропологічних параметрів минулого і сучасного можна виявити в проекті «Нова історія», який планувався реалізувати в Харківському художньому музеї спільно з Фондом розвитку сучасного мистецтва «Ейдос» в 2009 р. [9].

Сучасний українець постав в візуальних репрезентаціях «Нової історії» як істота ментально «неповна», яка прагне досягти власної цілісності Інсталяція Давіда Тер-Оганяна «Дівчина в трусах» (2009) свідчить про певне «россійовання» етнічного суб'єкта [9]. Одяг (зовнішня тілесність), який «залишився в культурі» є «оболонкою без суб'єкта», чия ідентичність зруйнована.

Ті ж тенденції демонструвало і представлене в проекті «Нова історія» відео Аліни Клейман «Далеке щастя моє» (2009). Демонстрація підлітків з плакатом «Ти супер!» і сплячої дівчини під плакатом «Діма Білан» є певним фронтіром означеного розсіювання української ідентичності. Не позбавляючись ментальної *чуттєвості і мрійливості*, молоді люди демонструють в проекті тієї ж Аліни Клейман «Мрійники» (відео, 2008-2009 рр.) різочу байдужість до своєї країни та народу. Молоді люди з України, Польщі та інших країн Східної Європи на відео відповідають на питання, де знаходиться Україна, що це за країна, таким чином: «Я не дуже розуміюся на географії...», «Я нічого не знаю про Україну», «Я байдужий до України» [9].

3 грудня 1991 р. незалежність України стала фактом міжнародної політики, але їй ще належало стати фактом повсякденного життя, зокрема і культурного. Розпад СРСР, руйнування планової економічної системи, макро- мікро-*перебудови* наприкінці 80-х рр. ХХ

ст. хоч і розпочали руйнувати гомогенність радянського суспільства, але міцність тоталітарного каркасу попереднього режиму ще досі не дає можливості завершити цей процес.

Знову повернувшись до процесу націєтворення, суспільство України років незалежності постало перед гострою проблемою: як поєднати два різновекторні рухи? Перший: рух у бік національного розвитку і новітньої національної ідентифікації. Другий: рух, спрямований на входження України у глобальний світ, світ, де обмежується державна і національна суверенність, а домінують транснаціональні структури і наднаціональні організаційні та керуючі утворення. Позначаючи цю проблему, відомий український політолог В. Карасьов зазначав: «Україна за відсутності національної проектності виявилася затиснутою між двома цивілізаційними ідентичностями...» [8, с.22].

Намагаючись одночасно пройти дві обов'язкові траєкторії розвитку, модерну і постмодерну, українці дійсно «застрягли» між цими стадіями націєтворення. Наявна несинхронність розитку, розірваність і розсіювання етнічної і національної ідентичності вразили усі соціальні верстви населення молодій української держави.

Певна «оберненість до минулого» в антропологічних репрезентаціях сучасності досі присутня в українському візуальному мистецтві. Така «оберненість» характерна для творчості «гуру» українського візуального мистецтва В. Сидоренка. За словами критика В. Бурлаки, яка аналізує новітній проект митця «Відображення у невідомому» (живопис, об'єкти, відео, грудень-січень 2012-2013 рр.) «В. Сидоренко спробував остаточно осмислити ефект присутності минулого в сьогоденні. На всіх картинах художника присутній якийсь персонаж-чоловік в підштаниках як знак минулого, ширяючий в якомусь умовному середовищі» [10]. Весь цикл картин, на думку В. Бурлаки, змушує задуматися про те, наскільки ілюзорною в уявленні українців є свобода, що вона є фікцією, яка ніколи не може втілитися в реальності [Там же].

Це підтвердив під час обговорення проекту і Вадим Карасьов: «З одного боку — ми бажаємо наблизити європейську реальність в країну, з іншого боку — ми її боїмося. Це втеча від свободи<...>ми, з одного боку, не хочемо повертатися в радянське минуле, але й страшимося європейського суспільства, в яке пристрасно закликаємо... Але художник може найбільш адекватно виразити дух часу. В. Сидоренко це вдається робити». Це підтверджує і висловлювання українського філософа О. Босенка: «У циклі картин В. Сидоренка «Втеча від свободи» автор відобразив ситуацію «випадкової свободи», але не показав нам виходу з неї» [10].

Дійсно, *свобода існування* є базовим антропологічним параметром для українського етносу, етносу, який усю свою історію присвятив боротьбі за незалежність.

Депо інший модус репрезентації *свободи існування* як антропологічного параметра має проект-серія «Україна» С. Браткова (кольоровий друк на дибонде, 2009). Розуміючи, що для досягнення *свободи*

існування Україна і українці повинні пройти нелегкий шлях, С. Братков відмовляється від зображення українців як жертв історичних і власних обставин. Спираючись на архетип *шляху*, С. Братков цей шлях відображає як певну «історичну пригоду». Українець тут виявляється *мандрівником у часі і просторі*, об'єднуючи у собі як минуле, так і майбутнє. Мотив *подолання шляху, мандрювання* характерний не тільки для українського етносу. Але в історії українського народу архетип *мрійливого мандрівника* втілюється в особу Григорія Сковороди. С. Братков, іронічно граючи з зазначеною архетипікою, репрезентує *сучасного мандрівника* як людину, що долає свій історичний шлях на знаковому українському автомобілі — «Запорожці» [11].

Негативний вплив кон'юмеристських тенденцій на процес українського націєтворення на сьогодні призводить руйнації сталих антропологічних параметрів українського етносу і появи «людини-симулякра», чия «пустотність» є вражаючою.

Постмодерністська іронія посилюється до сарказму у візуальних репрезентаціях такої «людини-симулякра» в серії Гамлета Зиньковського «Книга невідомих» (шарикова ручка, бумага, 2011-2012 рр.) [14], яка, певною мірою, стає прямою ілюстрацією до слів Д. Видріна під час дискусії щодо пострадянської людини в Україні: «Україна перетворилася на країну, в якій живуть 2 типи людей: «за парканом» і «під парканом». У нас існує відповідно і дві філософії: «запарканних» і «підзаборна». «Негативна» ідентичність, яка репрезентується в серії Гамлета Зиньковського є наслідком руйнування української ідентичності в сучасній культурі споживання.

Підсумовуючи, треба зазначити, що обсяг публікації не дозволяє навести повну типологію репрезентацій українців і України в сучасному візуальному мистецтві та дослідити усі можливі впливи на характер антропологічних репрезентацій українців в сучасному візуальному мистецтві. Можна констатувати, що «позитивна» етнічна, культурна та національна ідентичність як культурно-антропологічний параметр існує в візуальних репрезентаціях сучасного мистецтва як певне «обернення у минуле», і конструюється завдяки візуалізації (атрибутика, зовнішня символіка) та постмодерністському «перегриванню» колоніальних міфологем.

Між тим, як конструюванні «негативної» етнічної та культурної ідентичності в творах сучасного візуального мистецтва відбувається у межах антропологічної репрезентації українців як «людей-симулякрів», людей без коріння та культури.

Перспективи використання результатів дослідження полягають в подальшому дослідженні зазначеного аспекту мистецького формотворення на конкретних прикладах сучасної візуальної арт-практики. Теоретичне висвітлення зазначеного аспекту сприятиме усвідомленню складності зазначених процесів та допоможе використанню базових положень та результатів дослідження у подальших теоретичних мистецтвознавчих студіях, підготовці навчальних програм для фахівців сучасного мистецтва.

Література:

1. Александров Е.В. Визуальная антропология — путешествие на «машине времени» по чужим мирам [Текст] / Е.В. Александров // Обсерватория культуры.—2006.—№ 2.—с.60-70
2. Александров Е.В. Ловушка для времени: визуальная антропология и фестиваль «Камера-посредник» [Текст] / Е.В. Александров // Обсерватория культуры. — М., 2011. — № 3. — С. 65–71.
3. Алферова З. Репрезентация визуального искусства: парадоксы постмодерна [Текст] / З. Алферова // Традиції та новачі у вищій архітектурно-художній освіті : зб. наук. пр. вузів худож.-буд. профілю України і Росії / Харк. держ. акад. дизайну і мистец. — Х., 2006. — Вип. 4/6. — С. 91–94.
4. Алфьорова З. І. Відео-арт у дзеркалі мистецтвознавчого дискурсу [Текст] / З. І. Алфьорова // Культура України : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2007. — Вип. 18 : Мистецтвознавство. Філософія. — С. 81–87.
5. Алфьорова З. І. Етимологічна реконструкція поняття «візуальні мистецтва» [Текст] / З. І. Алфьорова // Культура України : зб. наук. пр. / Харк. держ. акад. культури. — Х., 2007. — Вип. 19 : Мистецтвознавство. Філософія. — С. 78–86.
6. Алфьорова З. І. Культурологічні підходи до масового візуального [Текст] / З. І. Алфьорова // Вісн. Харк. держ. акад. дизайну і мистец. [Сер.] Мистецтвознав. Архітектура : [зб. наук. пр.]. — Х., 2007. — № 2. — С. 8–15.
7. Алфьорова З.І. Межі видимого: становлення візуального мистецтва[Текст]. / З. Алферова // —Х.:ХДАК, 2008.— 268 с.
8. Карасьов В. приємки пострадянського світу [Текст] / В.Карасьов. — К.: видавництво «Точка», 2012.—352 с.
9. Нова історія. Сучасне мистецтво країн Східної Європи в традиційному художньому музеї. Каталог виставки [Текст].— Х., 2009.— 95 с.
10. Прес-реліз виставки В.Сидоренка «Відображення у невідомому» [Текст].—Х.:Ермілов-центр, 2013.— 2 с.
11. Програма виставки С.Браткова та Субодха Гупта [Текст].— К.:Pinchukartcentre, 2010.— 8 с.
12. Соловйов,О. «Нова хвиля» в українському мистецтві 90-х рр. ХХ ст. та її трансформації [Текст] / О.Соловйов // Сучасне мистецтво: Наук. зб./Ін-т проблем сучас. Мис-ва Акад.мис-в України. — К., Акта, 2004, с. 34 -47.
13. «Увидеть невидимое: визуальная культура и визуальная антропология». Конференция по визуальности. Русская антропологическая школа, РГГУ, Москва, 26-28 ноября 2003 г. [Текст]//НЛО.—2004.— № 66 (2) —с.417-422.
14. Constraction: від Конструктивізму до Contemporary [Текст].—К.: Видавництво «Точка», 2012.— 43 с.
15. Чепелик О. Практики соціальної скульптури, або спроби подолання постмодернізму [Текст] / О.Чепелик // Образотворче мистецтво, – К.: № 4, 2007, стор. 8-12.